

VILLANÁSOK SÓTÉR ISTVÁNÉRŐL

Apám egyik jegyzetlapjában tűnik föl S., azaz Sötér, akit ők Pixi néven szólítottak. Párizsban, a minisztériumban fogadta a magyar küldöttség tagjait egy hatalmasság, Jean Follain kísérte őket, de hiába a neves költő védőszárnyai, a baj már a liftnél kezdődött. „Félóráig csevegtünk a minisztérium hatodik emeletén. Az egészben az volt a legizgalmasabb, hogy fölmenet S. bentragadt a lifben. Kisvártatva előbukkant, csodálkozó mosollyal közölte, hogy közben háromszor megjárta a földszintet. Aztán ültünk, mosolyogtunk, csevegtünk. Illetve én igyekeztem intelligensen mosolyogni, miközben S. előzékenyen csevegett az íróasztalnál ülő hatalmassággal, Zola írói erényeiről és vétkeiről. Beszél, beszél, majd csüggedten elhallgatott, és attól kezdve már csak kalauzunk, Jean Follain beszélt, és csak a hatalmasság mosolygott.”

Igen, az a kisgyermekére emlékeztető tétova mosoly! Mintha mindig a véletlen szeszélye hánytavetette volna. Ezt a mosolyát derítette rám gyermekkoromban, amikor megtekintve Horthy testőreinek őrségváltását, bevezényelt négyünket (Thurzó és apám mellett én voltam a ráadás) a Ruzsvurmába és fejedelmi mozdulattal süteményeket rendelt, amelyektől mindig elrontottam a gyomromat. Sötér regényei között is akadnak olyanok, melyek a csokoládékrém édességével a telítettség érzését keltik. Talán a *Fellegjárás* első változata a kivétel, ebből hiányzik a túlérettétség simogató, ugyanakkor kicsit nyomasztó geil szorítása.

Ez a mosoly volt a védőpajzsa. Mosolygott és kilépett a hétköznapiokból a kertbe, amely sok művében a beteljesedés, a harmóniát adó otthon jelképe. A titkárnök kétségbeesve telefonálgattak az Akadémiára, az egyetemre, az Irodalomtörténeti Intézetbe. Hiába. Sötér a kulcsi kertben ült és írt. Ha nagy ritkán betoppant az Intézetbe, bronzbarna volt, mint Etre, regényeinek visszatérő hőse. Gyakrabban láthatták őt színról-színrre, amint Vitézt, félelmetes kuvaszát sétáltatta, mintha a Csutorával hadakozó Márai utóda lett volna. Talán rokonai is voltak egymásnak az irodalom szentélyében, hová nem hat el az alacsony tömeg zajos lármája.

Magányos volt, jóllehet szinte halála pillanataig a közélet fontos tisztségeit látta el. Méltán választották az Írószövetség Kritikai Szakosztálya vezetőjének. Egyikeként nemzedéke legjobb esszéíróinak, élesszemű irodalomértőként, igazi tudósként esett rá a választás. A nagy napon

apámmal ebédeltek. Sötér kissé gondterhelten szólalt meg a hús szeletelése közben: „Gyurkám, nem mondanál néhány jellemző szót a mértékadó kritikusokról?” Papír nem volt kéznél, szalvétára jegyezte a hallottakat. A legközelebbi intézeti napon az ülésen jelen lévők elragadtatva méltatták *Korunk magyar kritikájáról* című előadását. „Csak azt nem értem — mondta tünődve Béládi Miklós, maga is kiváló kritikus —, miért egy papírszalvétára pillantgatott.”

Tudatosan igyekezett betölteni és feledtetni azt az űrt, amelyet lánya halála okozott. Barátokat gyűjtött maga köré, akik készségesen keresték föl csodás bútorokkal berendezett lakásában a budai Vár alján. Kínai csirkével vendégelte meg őket. Maga főzte, aggodalmasan figyelte, ízlik-e. Ilyenkor valamelyest megnyílt, de egészen sohasem. Csak a művekben, a nagy írók között lelt otthonára. Csodálatos biztonsággal járt-kelt közöttük, tudása korszakokat ívelt át. *Világos után* ugyanolyan jól tájékozódott, mint a *Négy nemzedék* élő magyar költői között, s emellett kiváló követe volt kora magyar kultúrájának szerzte a nagyvilágban.

A nemzedék, amelynek tagja volt, szintézis teremtett hite és ízlése között. Széleskörű világirodalmi tájékozódásukat nem elégtették ki a neokatolikus szellemben írt művek, ugyanakkor felismerték, hogy a hazai törekvések közül a Nyugat írói alkottak maradandót. Példaképüknek tekintették a lap nyitott szellemiségét, s úgy gondolták, ebben a körben lehetnek igazi írók, az elődök méltó folytatói. A *Játékos Európát* pásztázó Lovass Gyula, a *Hatalom és dicsőséget* fordító Sötér István, a Paul Claudel és a modern francia kötetek tolmácsoló Rónay György, az elődeiket kereső és a *Ködlovagok*ban rájuk találó Thurzó Gábor szoros szövetségben, barátokként léptek föl, bár később Sötér kivált ebből a körből. Katolikus íróként indult, de nem tartozott szorosan közéjük. Marxista tudósként tartották számon, de egészen sajátos módon értelmezte a marxista irodalmat (a szocialista realizmussal végképp nem tudott mit kezdeni). Rendkívül hűvös volt a kapcsolata Aczél Györggyel, aki háttérből szötte a Sötér intézetének megfojtására szőtt szálakat, de nem ért cél. Egy alkalommal valóságos kivégzőosztagot vonultatott föl. Egyikük zordan végigtekintett a munkatársakon, majd kijelentette, az itt összegyűlteknek fogalmuk sincs a szocialista irodalom mibenlétéről (lehet, hogy nem tévedett). Sötér méltósággal fölemelkedett, s angyali mosollyal nyilatkoztatta ki: úgy gondolja, Weöres Sándor a legjelentősebb költője a

szocializmus korának, ha a színvonalnak is jelentőséget tulajdonítunk. A kivézenyelt hóhéroknek torkán akadt a szó, leforrázva távoztak. Ezúttal is megmutatkozott Sőtér hibátlan minőségérzéke és diplomáciai érzéke. Tekintélyt szerzett magának itthon is, külföldön is. A Szovjetunióban is nagyra becsülték, hisz a nevezetes kém, Jász Dezső vejeként sérthetetlenül mosolyoghatott, s állt, mint a szikla a hullámverésben. Hogy a Kádár-rendszer utolsó évtizedében a hazai irodalomban valós értékrend alakulhatott ki, abban döntőek érdemei. Mint ahogy abban is, hogy az Intézet a modern irodalomszemlélet központja lett.

A zavartalan kutatás lehetőséget adott irodalomtudományi könyvek, kritikai kiadások egész sorának megjelentetésére is. Sőtér sokszor elmondta: nem kedveli, ha a munkatársak folyosói szümpozicionon cserélnek eszmét. Hasznosabban szolgálják a tudományt, ha a könyvtárban jegyzetelnek, vagy otthonukban dolgoznak. Alighanem saját példájából merítette a felismerést, hiszen egyre-másra írta műveit, s a lehető legritkábban tűnt föl az Intézetben. Akkor is kora reggel, nehogy kárba vesszen a napja, s kétségbeesve keresgéltek bárkit is, hogy beszélgetőtársa lehessen.

Élete végén visszatért ifjúkori ideáljaihoz. Szívesen olvasta Karl Rahner műveit, Németh G. Bélával meg is vitatta némelyiket. Szép és igaz előszót írt a *Vigilia* kiadásában megjelent *Innen és túl* antológiához. Szerényen, de elégedetten nyugtázta *Júdás* című drámájának sikerét a Víg-színházban. Bár látszólag érintetlen maradt a megpróbáltatásoktól, el-elcsuklott a hangja, amikor régi és visszanyert barátai (Rónay György, Thurzó Gábor) temetésén kellett búcsúztatót mondania. Sírással küszködtem én is, hisz az ő temetésén nekem jutott a keserű megbízatás, hogy az Intézet nevében elbúcsúztassam, holott erre Ferenczi László sokkal alkalmasabb lett volna, hiszen kitűnő könyvet írt róla. Végso stádiumában reménykedve kapaszkodott feleségem kezébe, várta vigasztaló szavait.

A többi néma csend. Sőtérre is ráborult a feledés burája. Igaztalanul. Súlyos egyéniség, jelentékeny tudós volt, s mint minden embernek, neki is voltak hibái, esendőségei. Úgy hiszem, felvirrad még a napja, s mint kedves professzora, Horváth János, ő is belép az irodalomtörténet-írásnak nagyjai közé. Újbóli felfedezésére itt az alkalom: most lenne száz éves.

RÓNAY LÁSZLÓ

A NEMZET POLITIKUSA Kovács Imre emlékezete

Kovács Imre pályafutása és munkássága a hazai közélet több területén is figyelemreméltó örökséget hagyott maga után. Az emlékezet talán mindenekelőtt a magyar politikai életben betöltött történelmi szerepét tarthatja számon, mint a népi írómozgalom és a sokat, újabban többnyire elítélő módon emlegetett „harmadik utas” szellemi és politikai irányzat egyik ideológusát és nagyhatású képviselőjét. Emellett természetesen figyelemre méltóak szociográfiai és szépirodalmi művei is, ezek különben politikai szerepvállalását, eszmeteremtő munkásságát egészítették ki és szolgálták. A népi mozgalom által kidolgozott és képviselt eszmerendszernek, miként mindez jól ismert, Németh László volt a legnagyobb hatású képviselője, aki több munkájában is azt szorgalmazta, hogy a magyar progresszióknak meg kell haladnia mind a nyugati kapitalizmus, mind a keleti államszocializmus stratégiáit, és a szabadság és az egyenlőség nagy európai (a felvilágosodás és a nagy francia forradalom által újrafogalmazott és kétezer esztendő óta a kereszténység által is képviselt) eszméit egyesítve kellene megalapoznia egy igazságosabb és működőképes társadalmat. A magyar népi mozgalom szinte valamennyi vezető egyéniségénél, így Kodolányi Jánosnál, Illyés Gyulánál, Bibó Istvánnál, Szabó Zoltánnál és természetesen Kovács Imrénél, de korábbról Szabó Dezsőnél és Móricz Zsigmondnál, mi több, a szociáldemokrata mozgalom, a polgári radikalizmus, a kereszténydemokrácia képviselőinél, és szeretném hangsúlyozni, az ötvenhatos forradalom és az akkori egyetemista mozgalom képviselőinél is, tehát igen széles körben kimutathatók ennek a „harmadik utas” gondolatrendszernek a fontosabb következményei.

A „harmadik út” politikai és kulturális stratégiájából következett az a szellemi és közéleti pálya, amelyet Kovács Imre a maga egyenes vonalú, mindig következetes ívben haladó élete során bejárt. A harmincas évek végén és a háborús esztendőkből bátran szállt szembe az akkori kormányok politikájával, amely végül is történelmének egyik legsúlyosabb katasztrófájába taszította az országot. Szerepet vállalt azokban a politikai mozgalmakban, amelyek azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy az országot kivezessék az értelmetlen háborúból, így 1937-ben a népi írómozgalom képviselői által szervezett Március Front egyik vezetője volt, jelen volt az 1942-ben alakult Történelmi Emlékbizottság tagjai között, az 1941. november 1-én a Kerepesi úti temetőben rendezett koszorúzási ünnepségen, amely egyértelműen kiállt az ország háborús részvétele

ellen, 1942 márciusában, öt évvel a Márciusi Front megalakulása után, a Petőfi-szobornál és a pesti Vigadóban rendezett demonstráción, ahol ő olvasta fel az ellenállási mozgalom nevében a nevezetes negyvennyolcas március 15-i követeléseket, majd Bajcsy-Zsilinszky Endrével közösen ő helyezte el a parasztság nevében a szobor talapzatára a koszorút. Miként később elmondta, hirtelen ötlettel „népi ultimátumot” szegezett a hatalommal szembe: beszéde végén Kossuth Lajost idézte, aki kilencvennégy évvel korábban a következőkkel fordult a nemesi követek felé: „Veletek, ha akarjátok, nélkülületek, sőt ellenetek, ha kell.”

Háborúellenes magatartása következtében még a Vezérkari Főnökség hírhedt kémelhárító szervezetének börtönét is meg kellett járnia. 1942 áprilisában ugyanis Basil Davidson, az angol kémiszolgálat tisztje, valamint a magyar Pálóczi Horváth György újságíró (ugyancsak az angol titkosszolgálat ügynöke) titkos üzenetet juttatott el Budapestre Cserépfalvi Imrének, az ismert könyvkiadónak, Bálint Györgynek, a neves baloldali publicistának és Kovács Imrének. Az üzenethezót figyelte a Gestapo, s Budapestre érkezve letartóztatta a kémelhárítást. A titkos levél három címzettje így, mit sem sejtve az egész bonyodalomról, ugyancsak a kémelhárítás kezére került. A nyomozók nagyarányú kémkedési és szervezkedési ügyet szerettek volna konstruálni, ez a törekvésük azonban nem sikerült, s nem hosszú idő múltán mind a három gyanúsított szabadlábra került. Kovács Imre mindenestre megismerkedhetett a Hadik laktanya (a kémelhárítás központja) és a Margit körúti börtön életével s ennek lakóival, a többi között a lengyel ellenállási mozgalom elfogott futárjaival. A fogság nem törte meg elszántságát, tovább harcolt az ország függetlenségéért, a német megszállás után azonban illegálisba kellett vonulnia. 1944 őszén ő képviselte a parasztpártot a Magyar Front vezetőségében, ahol Tildy Zoltán a kiscgazdák, Szakasits Árpád a szociáldemokraták és Rajk László a kommunisták képviselője volt. Többször tárgyalt a hatalom képviselőivel is. A kudarcba fulladt fegyverszüneti kísérlet után Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy oldalán vett részt a Felszabadító Bizottság munkájában, minderről 1979-ben Torontóban megjelent *Magyarország megszállása* című terjedelmes önéletrajzában adott képet.

Küldetése értelmében fel kellett volna vennie a kapcsolatot a szovjet hadvezetőséggel, annak érdekében, hogy Budapestet meg lehessen kímélni az ostrom várható szenvedéseitől és rombolásaitól. 1944 decemberében régi barátjával, Elek Péterrel (akivel már a kemsei falukutató munkája során együtt dolgozott), valamint Benkő Zoltánnal (aki később a recski internálótábor

foglya lett, majd az ötvenhatos forradalom után nyugatra menekült, és csak a kilencvenes években tért haza) Vámosmikolánál átjutottak a frontvonalon. Hamis igazolvánnyal indultak útnak, ezeket azonban megsemmisítették, nehogy egy esetleges német katonai igazoltatás alkalmával lebukjanak. Jelentkeztek az első szovjet alakulatnál, ahol többetben jóindulattal fogadták őket, Malinovszkij marsall frontparancsnokhoz mégsem tudtak eljutni. A szovjet kémelhárítás ugyanis Kovács Imrét magyar alezredesnek hitte, aki elképzelésük szerint szovjetellenes partizánmozgalom szervezésére ment át a frontvonalon. Elkülönítették társaitól, hogy személyazonosságát az időközben megalakult debreceni kormány valamelyik tisztviselője által igazolhassa. Megjárta a katonai börtönt is, végül a gödöllői hadifogolytáborból sikerült megszöknie: február közepén érkezett vissza a fővárosba, és Cserépfalvi Imre segítségével jutott el a budapesti kommunista pártbizottság épületébe, ahol Vas Zoltán fogadta. A következő elhatározással tért vissza a politikai életbe: „próbáljuk meg a demokráciát magyarul, a magunk képére és sajátosságára megteremteni”.

A kialakuló politikai életbe a Nemzeti Parasztpárt főtítkáráként kapott fontos szerepet, ezen a poszton állandó vitában állt a pártnak azokkal a vezetőivel, így Erdei Ferencsel, Darvas Józseffel, akik már akkor Vorosilov marsall és Rákosi Mátyás tanácsait, mi több, utasításait követték, illetve Veres Péterrel, aki politikai téren tragikusan tájékozatlannak, félrevezethetőnek bizonyult. A párton belül kialakult szakadást, Kovács Imre politikai reményvesztését és közeli visszavonulását jelezte a Válasz 1946 novemberi számában megjelent *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmánya, ebben a magyar demokrácia fejlődésének nehézségeivel és korlátaival vetett számot, mintegy előre látva, hogy ennek a demokráciának a gyors eróziója elkövetkezett. Komoly bírálattal beszélt arról, hogy a magyar politikai életben nincsenek a demokráciának igazi hagyományai: „Úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták. A múltunkban vannak demokratikus törekvések, a nép minden időben a maga módján és eszközeivel a lehetőségek határain belül demokráciát akart, a magyar történelem kettős mozgású, társadalmi és nemzeti harcok szűnni nem akaró folyamata, a nép fölfelé, a nemzet kifelé harcol szabadságáért, életéért: a magyar uralmi szerkezet azonban a legutóbbi időig antidemokratikus. A heroikus magatartás sem az egyik, sem a másik irányba nem hozza meg a kívánt eredményt, a nemzetközi erők küzdelme szabja meg belső berendezkedésünket, az első századok nagyhatalmi politikáját leszámitva alkalmazkodó

nép vagyunk. Nagy próbálkozásainkra minden nemzet büszke lehetne. Közép-Európában elsők voltunk népi és nemzeti szabadságharcainkkal, a legtöbbször mégis engednie kellett a nagyobb nyomásnak, a nagyobb erőnek, annyira, hogy hovatovább a passzivitás a magyarság legjellemzőbb vonása.”

Ennek a múltból átörökölt passzivitásnak a hatását észlelte az 1945-ös fordulat után is. Ez a passzivitás már csak azért is rendkívül káros következményekkel járt, mert a teljesen új történelmi helyzetben valósággal újra meg kellett alapítani a magyar államot, létre kellett hozni a modern magyar nemzetet, és az ezzel járó könyörtelen politikai küzdelem nagy lehetőséget adott arra, hogy ismét diktatórikus erők vegyék kezükbe az ország irányítását.

Ez az írása, továbbá az, hogy a kommunista vezetők, személyesen Rákosi Máttyás minden közeledési kísérlete ellenére sem kívánt együttműködni velük az alig megszületett magyar demokrácia erőszakos lerombolásában, valójában megszabta későbbi politikai és emberi sorsát. Az 1947-es országgyűlési választásokon már nem a parasztpárt jelöltjeként szerzett mandátumot, majd rá kellett döbennie, hogy helyzete lehetetlenné vált, s közeli elhurcolása várható (a szovjet belügyi hatóság akkor már elhurcolta Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát). Kovács Imre kihasználva képviselői igazolványát, novemberben Prágán át titokban elhagyta a szovjet hadsereg által megszállt Kelet-Európát, Svájcba, majd az Egyesült Államokba utazott, ezt követve évtizedeken át a magyar demokratikus emigráció egyik megbecsült vezetőjeként tevékenykedett. Rendre jelentek meg politikai elemzései, többnyire a müncheni Új Látóhatár című kiváló folyóiratban, emellett több önálló kötetben, köztük tartozik a már említett *Magyarország megszállása* című önéletrajzi keretbe foglalt történelmi elemzés a háborús esztendőkről és az utánuk következő évek eseményeiről.

Azzal indítottam ezt a megemlékezést, hogy Kovács Imre a „harmadik út” gondolatának ideológusa és gyakorlati politikai képviselője volt. Az 1943-as szászói találkozón még bizalmatlanul figyelte Németh László előadását, és visszatekintve a „népi mozgalom hőskorára” később is szóvá tette ezt a bizalmatlanságát. Emigrációs tapasztalatai következtében Szabó Zoltánhoz és

Gombos Gyulához hasonlóan alakította ki azt a meggyőződését, hogy a két ideológia, a két politikai világszisztem küzdelmében a „harmadik út” ideológiáját, egyféle „demokratikus szocializmus”, de mondhatjuk így is: szociális tekintetben hatékony demokrácia eszmekörét kell képviselnie. (Azért merészkedtem erre a tautológiára, mert a magyar politikai nyelvzetben jelenleg a „szocialista”, a „szocializmus” szavaknak szinte általánosan pejoratív értelme van, minden bizonnyal a Rákosi Máttyás és Kádár János nevéhez köthető korszak következtében, holott a „szocializmus” fogalmának az eredeti magyar politikai hagyomány szerint vajmi kevés köze van Rákosi és Kádár uralmához és ideológiájához, ezt a gondolatot képviselte a szociáldemokrácia, és ne feledjük, létezett a „keresztényszocializmus” stratégiája is.) Kovács Imre ideológiai és politikai állásfoglalását hitelesen jellemzik azok a megállapítások, amelyek Molnár Józsefnek *A „harmadik út” politikusa* című – az írópolitikus ötvenedik születésnapja alkalmából készült – tanulmányában olvashatók: „Az író és politikus Kovács Imre a »harmadik út« egyik legjellegzetesebb magyar képviselője. Már kora ifjúságától kezdve radikális forradalmár, de nem marxista. Szinte egész életét a szegény parasztság ügyének szentelte, mégsem osztályharcos szempontok vezették. (...) A társadalmi haladás gondolatát már politikai pályája kezdetétől szinte ösztönösen kapcsolta össze a nemzet felemelkedésének és függetlenségének ügyével. Forradalmisága a magyar radikalizmusnak volt szerves folytatása...”

Kovács Imre régi magyar politikai hagyományok: a nagy szabadságküzdelmek, a demokratikus parasztmozgalmak, a társadalmi reformokat kezdeményező gondolkodók nyomába lépve egy történelmet a maga identitása és akarata szerint berendező ország kialakításának stratégiáját vagy éppen vízióját dolgozta ki. Örökségének, meggyőződésének szerint hatékony módon jelen kellene lennie korunk magyar politikai gondolkodásban is, ő valóban a „nemzet politikusa” volt, igazi államférfi, emberi sorsát és szellemi hagyatékát történelmünk megbecsülésre érdemes örökségként kell számon tartanunk.

POMOGÁTS BÉLA